

УДК 94(477):061.2''1920/1939''

С. П. Ляковська

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ЗА ПРЕТЕНЗІЙНИМИ СПРАВАМИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИКАЧКИ З НАСЕЛЕННЯ ВАЛЮТИ (КІНЕЦЬ 1920-Х – ПОЧАТОК 1930-Х РОКІВ)

У статті висвітлено ситуацію, що склалася на теренах України у міжвоєнний період (20-30-ті роки ХХ ст.) щодо можливості повернення радянськими громадянами грошових вкладів та страхових компенсацій від іноземних установ та товариств, а також отримання спадку від померлих за кордоном родичів. Проаналізовано методи діяльності Українського Червоного Хреста з розшуку спадкодавців за кордоном та спадкоємців на теренах УСРР. Акцентовано увагу на взаємодію УЧХ з органами ДПУ УСРР у роботі за претензійними справами, а також на місці УЧХ в економічній стратегії більшовицького режиму щодо викачки з населення іноземної валюти в межах його міжнародної діяльності.

***Ключові слова:** Український Червоний Хрест, претензійні справи, валюта, ДПУ УСРР, Американський Червоний Хрест, Американське Бюро ветеранів, Торгсин.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-43-54

Постановка проблеми. Демократичне суспільство, що будується в Україні, неможливо без участі громадських організацій і рухів. Оскільки метою громадських організацій є задоволення та захист економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів громадян при здійсненні своїх політичних прав, ступінь і межі їх самостійності та результати діяльності, а також характер взаємодії з державними органами, визначають політичну систему суспільства. Особливого значення набуває діяльність недержавних інституцій в умовах гуманітарних криз, надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів. В Україні, де реальністю є війна, підвищується інтерес до громадянської ініціативи, зокрема, щодо підтримки поранених бійців та надання гуманітарної допомоги цивільному населенню. Саме такі завдання ставили перед собою від часу свого заснування Міжнародний Червоний Хрест (МЧХ) та регіональні Товариства Червоного Хреста, які і зараз активно діють на теренах України. Водночас, за інформацією уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця, в сучасній російсько-українській війні Російський Червоний Хрест порушив правила нейтралітету і тісно співпрацює з Кремлем (Лубинець Д. МФЧХ став адвокатом).

У цьому контексті здається важливим дослідити ступінь залежності діяльності Українського Червоного Хреста (Українхреста, УЧХ) від радянського політичного режиму та його політики, передусім, в економічній сфері. Це допоможе краще зрозуміти механізм становлення тоталітарного суспільства взагалі, та його особливості в СРСР у міжвоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Українського Червоного Хреста як однієї з найчисельніших радянських громадських організацій нараховує чималу історіографію. Нові методологічні підходи до дослідження діяльності громадських організацій в міжвоєнний період висвітлено у працях сучасних українських дослідників, зокрема, С. Кульчицького (Кульчицький, 2013) та ін. Взаємозв'язки компартійного режиму з різними громадськими організаціями в 20-30-х

роках, що призвело втрати ними самостійності у прийнятті рішень, розглядає С. Свистович (Свистович, 2007).

Дослідженням безпосередньо проблемам міжнародної діяльності Українського Червоного Хреста займався Рожков (Рожков, 2013). Досліджуючи діяльність УЧХ за різними напрямками, зокрема, в міжнародній сфері, М. Журба (Журба, 2002; Журба, 2003) та О.Грибан (Грибан, 2015) торкнулися і його роботи за претензійними справами.

Водночас поза увагою дослідників залишилося питання використання радянським режимом міжнародної діяльності УЧХ задля наповнення державної скарбниці іноземною валютою. Відтак **метою цієї статті** є висвітлення діяльності УЧХ за претензійними справами, його взаємодію в цьому контексті з міжнародними організаціями та органами ДПУ УСРР, а також використання радянським політичним режимом цього гуманітарного аспекту його роботи як одного з джерел накопичення іноземної валюти.

Виклад основного матеріалу. Радянський Союз, який постав на теренах колишньої імперії, навіть після смуги його дипломатичного визнання багатьма країнами світу, у міжнародній площині мав чимало невирішених проблем, пов'язаних, передусім, з фінансовими боргами та компенсаціями. У деяких радянських громадян за кордоном перебували родичі, які залишали їм спадок; чимало було таких, у яких ще з дореволюційних часів за кордоном залишалися грошові вклади в банках, нерухоме майно, несплачені їм іноземними фірмами грошові суми за спільну діяльність тощо. Довгий час ці проблеми взагалі не вирішувалися або вирішувалися досить повільно, що призводило до втрати або знецінення громадянами своїх заощаджень.

Передусім, йшлося про виплати грошових компенсацій ветеранам американської армії. Ще напередодні Першої світової війни, за інформацією уряду Північно-Американських Сполучених Штатів (ПАСШ, нині – США), в країні перебувало близько 5 млн. емігрантів з тодішньої Російської імперії. Частина з них, не знайшовши роботи, змушена була завербуватися до армії США. Усі солдати – піддані Російської імперії – були застраховані на випадок смерті або каліцтва Американським Бюро ветеранів, яке повинно було сплачувати відповідні компенсації. Проте після революції між СРСР та ПАСШ не були встановлені нормальні дипломатичні стосунки. Це спричинило юридичну незахищеність майнових прав радянських громадян в Америці, а саме – неможливість спадкоємцям американських ветеранів отримати грошові компенсації від американського уряду.

В Україні цю проблему намагалися вирішити ще у 1922 р. 29 серпня ВУЦВК ухвалив рішення визначити посередником між Американським Бюро ветеранів та громадянами УСРР Червоний Хрест України та його місцеві організації (І.Ю., 1929 а, с.1). Проте, ймовірно, робота за цим напрямом взагалі не велася. У звіті УЧХ за 1923/1924 рік напрямками його діяльності визначалися боротьба з соціальними лихами, лікарська допомога населенню, боротьба з дитячою безпритульністю, фармацевтична діяльність тощо. У звіті не було жодної згадки щодо взаємодії з Американським бюро ветеранів (ЦДАВО України, Ф.1/3/336, арк.7).

За кордоном питання щодо виплат за ветеранськими справами намагалися вирішити адвокатські контори, і навіть представники певних державних установ. Зокрема, у 1924 р. латвійський консул у Канаді надіслав до громадян СРСР чимало листів з пропозицією надати йому нотаріально завірені доручення для виклопотання грошей від уряду Канади за страховими полісами ветеранів Першої світової. Проте ні колишні солдати, ні їх спадкоємці цих грошей не отримали, оскільки ділок від дипломатії всі сплачені їм кошти привласнив. Після його звільнення з посади взагалі не було можливості повернути вкрадені шахраєм гроші (Лінніченко, 1928, с. 32). У

1926 р. Бюро ветеранів було ліквідовано, у зв'язку з чим розгляд претензій по виплатах взагалі був призупинений.

Проте не лише нащадки ветеранів американської армії, а й радянський уряд були зацікавлені у компенсаційних виплатах від американського уряду. Враховуючи, що зарубіжні країни, навіть ті з них, з якими Радянському Союзу вдалося встановити дипломатичні стосунки, відмовилися у кредитуванні його економічних експериментів, уряд використовував будь-яку можливість поповнення своїх золотовалютних накопичень.

У травні 1922 року уряд УСРР ухвалив рішення, що виплати за будь-якими переказами з-за кордону як в іноземній, так і в радянській валюті, здійснювалися грошовими знаками РСФРР за курсом Держбанку (Про вкладні операції..., 1922). Через це отримання громадянами навіть незначних коштів з-за кордону певною мірою сприяв збільшенню валюти в державі. При незначних сумах виплат головним ставала кількість валютоутримувачів. Відповідно до інформації Американського Бюро ветеранів, на теренах радянських республік мешкало до 3 тис. осіб, які мали право на виплату компенсацій. Загальна сума їх страхових виплат становила близько 15 млн. дол. Серед тих, хто мав отримати виплати, 80% перебували на теренах України (Журба, 2003, с. 34).

Таким чином держава ставала зацікавленою у розшуку рахунків власних громадян в іноземних банках чи страхових компаніях, і поверненні їм цих грошей. Точніше, у виплатах громадянам їх валютних заощаджень радянськими грошима, за офіційно встановленим курсом, і залишенні іноземної валюти на рахунках у Державному банку.

Відтак з ініціативи наркомату закордонних справ (НКЗС) представник радянського Червоного Хреста у ПАСШ Д. Дубровський звернувся до Американського Червоного Хреста з проханням сприяти у перемовинах щодо відновлення військових страхових виплат громадянам СРСР через посередництво Червоного Хреста. Справа була вирішена позитивно. (Лінніченко, 1928, с.32). 2 липня 1927 р. президія ЦВК СРСР на своєму засіданні обговорювала питання щодо підтримки місцевими радянськими органами заходів Російського Червоного Хреста з розшуку та оформлення документів колишніх солдат американської армії, що були застраховані Американським Бюро страхування (ЦДАВО України, Ф.1/3/163, арк.67). Підкреслювалося, що отримання громадянами 10-15 млн. дол., заявлених Бюро ветеранів, *«має велике першочергове значення для всього Радянського Союзу, зацікавленого в надходженні іноземної валюти»* (Журба, 2003, с.34). Того ж дня була ухвалена постанова Президії ЦВК СРСР, а 26 липня – відповідно ВУЦВК – щодо покладання обов'язків з претензійних справ мешканців України, родичі яких воювали в армії США, на Український Червоний Хрест. Контроль за виявленням осіб та процедурою розподілу страхових коштів покладался на органи НКВС.

УЧХ розпочав пошук претендентів на страхові поліси американського Бюро ветеранів, через пресу оповістивши про осіб, які мали на це право. Ситуація з розшуком нащадків ветеранів була ускладнена не лише об'єктивними чинниками (відсутність списків вояків американської армії), й суб'єктивними причинами: чимало громадян, які свого часу переїхали до Америки, міняли або корегували свої прізвища. Зокрема, виїхавши з України, громадянин Фукс проживав у США під прізвищем Фокс. І треба було докласти чимало зусиль, щоб довести, що Гарі Фукс – громадянин колишньої Російської імперії і Гарі Фокс – громадянин США – одна й та ж сама особа. Відповідно, його нащадки в Україні – Фукси – мали право за компенсації, передбачені для Фокса.

Масштаби роботи, який розгорнув Український Червоний Хрест за цим напрямом, вимагав додаткових зусиль і кадрів. З цією метою на початку 1928 р. при ЦК УЧХ було створено як самостійний підрозділ Бюро претензій. Завдяки його зусиллям на середину 1929 р. УЧХ вдалося реалізувати 200 ветеранських претензійних справ, по яким урядом США сплачено 1,5 млн. дол. страхових сум (Звіт, 1931, с.11).

На сторінках періодичної преси друкувалася інформація й щодо роботи окремих відділень УЧХ за претензійними справами. Зокрема, повідомлялося, що Волинський комітет Червоного Хреста за 1928/1929 рік оформив 86 претензій нащадків ветеранів американської армії, які мешкали на Волині, загальною сумою 200 тис. дол. І хоча на час публікації за цими справами було сплачено лише 10 тис. дол., Червоний Хрест активно працював у цьому напрямку (М.С., 1929, с. 17).

Дізнавшись із преси, що Український Червоний Хрест розшукує нащадків ветеранів американської армії, у його відділення почали звертатися й утримувачі солдатів не лише американської, а й канадської армії. Вбачаючи в Червоному Хресті організацію, яка дійсно могла вирішити питання щодо коштів громадян за кордоном, до нього зверталися громадяни щодо виплат аліментів та індустриальних страховок (у випадках каліцтва на підприємствах за кордоном), щодо повернення грошей, котрі залишилися на поточних рахунках в іноземних банках тощо (І.Ю., 1929 а, с.1).

Зокрема, у 1929 р., завдяки втручання УЧХ громадянки УСРР К. Нартиковій вдалося повернути 756 руб., які вона перераховувала на свій рахунок в Ліонському банку, коли працювала в готелі м. Єрусалим. Після її повернення в 1914 р. на батьківщину, банк відмовився виплатити їй її ж кошти. Листування з банком протягом 14 років не давало бажаного результату. Проте завдяки втручання УЧХ повернули гроші (Ліонський банк, 1929, Обкл.зв.).

Завдяки розгорнутій роботі до середини 1929 р. до нього звернулося понад 5 тис. громадян, було реалізовано претензій на 3 млн. крб. (Тези, 1929, с.5). У роботі УЧХ перебувало, за різними джерелами, від 1000 справ до 1500 справ, за якими загальна сума виплат становила 15 млн. дол. (30 000 одержав, 1929, с.23). Ці справи стосувалися виплат за страховими полісами ПАСШ, Канади, Аргентини, Польщі, Литви, Латвії, Естонії, Франції, Німеччини, Румунії, Туреччини та навіть Китаю (І.Ю., 1929 а, с.1). У 1928 р. УЧХ підтримував зв'язки з 14 іноземними державами, мав свої представництва в Німеччині, Франції, США, Японії тощо.

На думку фахівців, на руках у громадян СРСР знаходилися поліси лише страхових товариств Америки (не лише ветеранських) на загальну суму близько 100 млн. руб. Надходження хоча б частини з них до суб'єктів СРСР суттєво наповнило б державну казну валютою.

Завдяки активній співпраці з міжнародними товариствами Червоного Хреста, робота УЧХ, порівняно з іншими радянськими організаціями, які також мали право проводити міжнародну діяльність за претензійними справами, була більш ефективною. Відтак він не лише займався пошуком й оформленням документів, а й намагався «відстояти» права своїх клієнтів. Зокрема, так сталося з утримувачами полісів товариства Нью-Йорк та деяких інших американських страхових компаній. Спочатку повернення коштів за полісами було покладено на Кредит-бюро. Проте воно спромоглося лише зібрати до купи поліси (чи лише їх частину), а от домовитися з американськими страховими товариствами про виплати по них – ні, хоча попередньо, начебто, виконком Бюро вів успішні перемовини з цього приводу. За інформацією, яку отримували деякі утримувачі полісів від родичів, які мешкали у ПАСШ, страхові компанії погоджувалися на грошові виплати, проте їх сума була значно нижчою від суми страхування. Після ліквідації в 1930 р. Кредит-бюро ці поліси залишалися в його

архівах, і ніяка робота по них взагалі не проводилася. До того ж, затягування вирішення проблеми зі страховками, коли закінчувалися терміни виплат, призводило до активного скуповування російських страхових полісів за кордоном іноземцями або іноземними компаніями (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 16).

Крім страхових полісів, у деяких громадян ще з дореволюційних часів за кордоном залишалися грошові вклади в банках, нерухоме майно, невикладені їм іноземними фірмами грошові суми за спільну діяльність тощо. Чимало було й таких, чий родичі померли за кордоном, залишивши їм спадок. На теренах СРСР діяли агенти закордонних адвокатів, котрі розшукували нащадків осіб, померлих за кордоном. За посередницькі послуги за претензійними справами вони отримували чималий відсоток гонорару від сум виплат. Зокрема, за справою Захаревича, який залишив своїм спадкоємцям 5 тис. дол. в американському банку, адвокат витратив понад 40% спадщини. Інший американський адвокат зі спадку у 1300 дол. витратив на себе 1275 дол., тобто 90% від усієї суми (Лінніченко, 1928, с. 32).

В Україні своєю активністю відзначилася фірма Шевченка зі США, яка навіть вдалася до самореклами. На друкованих російською мовою бланках, які розповсюджувалися серед населення, йшлося, що вона (фірма) розшукує більш, ніж 20 осіб – нащадків капіталу від 10 до 50 тис. доларів. Чимало спадкових справ перебували у впровадженні паризького адвоката Євгена Раппа. Він займався лише справами, в яких фігурували великі суми спадків. Зі слів його брата: «*За справи менше 50 тис. доларів Євген не долучається*». Адвокатська фірма Паржинського, яка працювала з адвокатами по всьому світі, в Україні мала свої представництва у Кременчузі (очолював Нежний), Києві (на чолі з Лейтманом), Полтаві (очолював Гордієнко). Це була солідна контора, яка працювала зі спадками у розмірі до 300 тис. дол. Ходили навіть чутки, що Паржинський у 1927 р. розшукував через Кременчузьке відділення претендентів на спадок у 90 млн. доларів (ГА МВС, Ф. 15/1/6, арк.20).

Радянське керівництво, яке було зацікавлено у надходженні валюти до держави будь-якими способами, не могло дозволити, щоб частка грошей осідала в кишенях іноземних компаній. Тим більше, що їх агенти досить активно і ефективно діяли на теренах СРСР. Це, своєю чергою, не могли бути непоміченим й органами ДПУ, які також виконували вказівку щодо наповнюваності казни валютою, і, в межах своєї компетенції, відслідковували діяльність цих іноземних агентів. За таких обставин, необхідно було перехопити ініціативу в свої руки, або хоча б контролювати процес отримання громадянами СРСР валюти із-за кордону.

Маючи чималий досвід у пошуку спадкоємців та оформленні претензійних справ на отримання страхових коштів, Червоний Хрест запропонував Наркомату закордонних справ погодити питання щодо розширення поля його міжнародної діяльності в цьому напрямку, а саме захищати майнові інтереси громадян СРСР не тільки в отриманні пенсій, а й за іншими схожими справами, зокрема, виплатами за депозитами, веденні спадкових справ тощо. При цьому виконком Червоного Хреста пропонував вести цю роботу навіть у країнах, з якими СРСР мав дипломатичні стосунки.

На думку завідувача економічно-правовим відділом НКЗС СРСР А. Сабаніна, викладену ним у доповідній записці до Колегії НКЗС у червні 1928 р., ця пропозиція виконкому Червоного Хреста була недоречною, оскільки в країнах, з якими були встановлені дипломатичні контакти, цією роботою досить успішно займалися повноважні представництва і консульства СРСР. У випадках, коли вони не могли це робити, до справи підключали місцевих перевірених адвокатів. Розширення повноважень ЧХ за фінансовими справами, яке пропонував його виконком, могло б дискредитувати саму ідею існування радянського Червоного Хреста, який мав

здійснювати гуманітарну місію. Водночас, на думку дипломату, ЧХ мав залишити за собою право виступати від імені громадян СРСР, які перебували на теренах СРСР (Алдошин В.В., Семенов В. М., Г. Н. Севостьянов Г.Н., ред., 2002, с.98).

Відмовивши ЧХ представляти фінансові інтереси громадян в усіх без винятку країнах і закріпивши цю функцію за дипломатичними установами, НКЗС розумів, що вони не мали б перетворитися на адвокатські контори. Відтак наркомат погодився на діяльність за такими справами акціонерного товариства, яке мало б досвід ведення справ, застосовуючи норми з міжнародного права. Такою інституцією мало Консультаційне бюро з міжнародного права, яке розташовувалося в Москві. Не справляючись з покладеними на нього функціями, Бюро нерідко передавало претензійні (спадкові) справи знову ж таки місцевим відділенням Червоного Хреста. Фактично Бюро стало своєрідним відділенням Червоного Хреста, лише під іншою назвою. Та й територіально воно розміщувалося в тій же будівлі, що і Московське відділення Червоного Хреста. Саме тому радянське керівництво велику надію покладало на працівників відділень Червоного Хреста за кордоном, які по суті виконували функції радянської дипломатії і консульату в тих країнах, які не визнали СРСР, і з якими не були встановлені дипломатичні стосунки. Передусім, йшлося, як уже зазначалося вище, про Північно-Американські Сполучені Штати. Виконавчий комітет Російського Червоного Хреста (РЧХ) в США очолював Д. Дубровський, а закордонний відділ при виконкомі – вже згаданий вище М. Шефтель.

Проте діяльність очолюваної ними інституції велася неквапливо, не були встановлені ефективні контакти з іноземними фірмами та адвокатами тощо. Фактично закордонний відділ РЧХ виконував лише технічну роботу: замість активного пошуку спадкодавців, які мали родичів в СРСР, отримавши відповідну інформацію за кордоном, перенаправляв її до радянських республіканських філій Червоного Хреста. Нерідко, навіть маючи інформацію про спадок і спадкоємців, закордонні філії Червоного Хреста, особливо у ПАСШ, затягували оформлення відповідних документів на кілька місяців.

Некваплива робота призвела до того, що за два роки спільної роботи Бюро та ЧХ було реалізовано лише декілька справ у Польщі, Литві, Латвії на суму близько 50 тис. дол. (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 20). За повідомленнями інформаторів, неефективна робота закордонних філій радянського Червоного Хреста була спричинена тим, що особи, причетні до спадкових справ за кордоном, мали власний зиск від них, ведучи «свої нечисті ігри» (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 23). Та й вартість спадків у США, з приводу яких спадкодавці зверталися до ЧХ, була незначною – від 1 до 5 тис. доларів (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 17).

Активізувати діяльність Червоного Хреста за спадковими справами мала зміна фокусу з роботи за кордоном на пошук ймовірних спадкоємців на теренах радянських республік. До цієї роботи підключалися, передусім, республіканські відділення, зокрема й Український Червоний Хрест. Українхрест самостійно розшукував імовірних претендентів на спадок за кордоном, або користувався інформацією, що надходила з-за кордону, пропонував спадкоємцям свої посередницькі послуги в отриманні спадщини.

Отримавши від громадян дозвіл на ведення їх претензійних справ, УЧХ направляв справи до Харкова на перевірку та узгодження з наркоматом фінансів. Після того справи направлялися до виконкому ЧХ у Москві, а звідти вже переправлялися в російське представництво ЧХ в Америці. Там підключали місцевих адвокатів, які отримували від 10 до 15% від претензійних сум. Таким чином оминати російське представництво в ПАСШ було неможливо. Але воно за таким розкладом виступало вже ні як ініціатор, а як виконавець запиту УЧХ.

Збільшення роботи за претензійними справами призвело до створення в 1931 р. у складі УЧХ сектору Закордонного зв'язку, який координував пошуково-довідкову роботу низових осередків УЧХ та міжнародних організацій. Цей сектор також взаємодіяв з наркоматами юстиції та іноземних справ. Ним була організована широка кампанія з популяризації претензійної діяльності: роздруковувалися та розповсюджувалися плакати російською, німецькою, єврейською мовами, знімалися агітаційні кінострічки, публікувалися оголошення у всеукраїнській і місцевій пресі тощо. На 15 червня 1931 р. у провадженні УЧХ перебувало понад 200 справ, серед яких 97 належали до «спадкових індустріальних справ» США, Канади та країн Латинської Америки (Журба, 2003, с. 35). Робота в цьому напрямку продовжувалася і надалі. Лише за перший квартал 1933 року Українським ЧХ було відкрито 4 тис. розшукових справ.

Червоний Хрест всіляко заохочував громадян до благодійної діяльності. Серед претендентів на отримання виплат проводилася пропаганда щодо використання отриманих ними коштів на користь держави. Імена і навіть фотографії тих, хто дослухався до цих «порад», публікувалися в пресі. Зокрема, на сторінках ілюстрованого журналу «Червоний хрест» повідомлялося, що мешканець с. Кирилівка Шевченківської округи В. Дацько отримав страховку у розмірі 30 тис. руб. за загиблого сина, який воював у складі американської армії. Частина отриманих коштів він перерахував на рахунок Червоного Хреста, зокрема, на будівництво в рідному селі лазні (30 000 одержав, 1929, с. 23). Федорчук Р., мешканець с. Кирилівка Шепетівської округи, отримавши близько 5 тис. дол., частину коштів передав місцевій філії Червоного Хреста, а частину – надіслав в подарунок Далекосхідній Червоній армії (І.Ю., 1929 б, с. 23).

Свою вигоду мали й громадські радянські організації, які ставали посередниками в отриманні громадянами валюти. Зокрема, один зі спадкоємців в Україні звернувся до американського консула з проханням розібратися в ситуації, коли з американської сторони до нього надійшла інформація про спадок у розмірі 40 тис. дол., а УЧХ указав лише 2 тис. дол. (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 18). Така діяльність УЧХ за претензійними справами збільшила його частку у загальній сумі бюджету всесоюзного товариства до 50%.

. Дійсна допомога громадянам СРСР в отриманні грошей з-за кордону була не єдиною причиною активної роботи УЧХ за цим напрямом. Перекази валюти з-за кордону в будь-якому вигляді: допомога родичам, повернення банківських вкладів, погашення страхових компенсацій, отримання спадщини тощо, поповнювали, передусім, валютні запаси держави. За підрахунками Держбанку, ця робота дозволила б інкасувати в межі СРСР мільйони доларів (Алдошин В. В., Семенов В. М., Севостьянов Г. Н., ред., 2002, с. 98). Як зазначалося вище, громадяни СРСР мали можливість отримати офіційно лише радянські рублі в еквіваленті валюти, яка надходила на їх імена. Різниця в ринковому і офіційно затвердженому курсі валют потрапляла до державної казни. Через це багато з них відмовлялися взагалі від радянських рублів. Унаслідок цього наприкінці 1931 р. на рахунку Українського Червоного Хреста зберігалось 35 тис. доларів, які не були виплачені спадкоємцям. Виходом із ситуації, що склалася, стало відкриття на імена спадкоємців рахунків у мережі Торгсину і переведення коштів на ці рахунки. Саме так Українхрест вирішував питання з утримувачами закордонних страхових полісів і спадкоємцями.

Не маючи змоги самостійно ухвалювати рішення, Українхрест звернувся за роз'ясненнями до Наркомату фінансів СРСР. Наразі останній розробив шкалу щодо того, який відсоток від вартості спадщини могли отримати громадяни СРСР на свої рахунки в Торгсині. При цьому, як це було і в системі радянського оподаткування в 20-

х роках ХХ ст., діяв принцип зрівнялівки: чим більшою була вартість спадщини, тим менший відсоток від неї отримували громадяни на свої рахунки в мережі торгсінів.

Зокрема, якщо громадянин отримував спадок (або виплату за страховим полісом) від 10 до 100 доларів, на його рахунок переводилася сума у розмірі 33%;

- від 100 до 300 доларів – 30%,
- від 300 до 500 доларів – 24%,
- від 500 до 1500 доларів – 20%,
- від 1500 до 3000 доларів – 17%,
- від 3000 до 5000 доларів – 10%,
- 5000 і вище – 7%.

При цьому максимальна сума, яка могла б бути зарахована на такий рахунок становила лише 700 доларів (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 23).

Саме тому на державному рівні велика увага приділялася в налагодженні посередницьких послуг радянських установ і товариств, зокрема, й Червоного Хреста.

Зрозуміло, що, при виплаті таких мізерних сум від вартості спадку, громадяни СРСР не хотіли мати нічого спільного з посередниками від радянської влади. За таких обставин УЧХ проводив «активну» агітаційну роботу серед претендентів, і обійти його посередницькі послуги було практично неможливо. У тих же випадках, коли претенденти за виплати приймали рішення самостійно вирішувати свої претензійні справи, до процесу підключалися органи державної безпеки.

«Відказники» підлягали обов'язковому «опрацюванню» з боку ДПУ УССР. Зокрема, завідуючий претензійним сектором РЧХ у Москві Саваровський неодноразово звертався до ОДПУ з проханням вплинути на нащадків, які відмовлялися передавати вирішення своїх спадкових справ для до Червоного Хреста. Володіючи інформацією по всій країні, такі списки він передавав і до ДПУ УССР (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 25). Такі особи потрапляли в оперативну розробку, до них застосовували різні методи впливу. Передусім, ішлося про переконання спадкоємців через агентуру передати право оформлення документів до УЧХ. Але не тільки. Зокрема, в березні 1932 р. начальник ЕКУ ДПУ УСРР С. Мазо, дізнавшись про бажання громадянки Д. Шах виїхати за кордон для отримання спадщини померлого батька у розмірі 12 тис. дол., дав вказівку обласному управлінню ДПУ відтермінувати виїзд спадкоємиці за кордон, застосувавши всі заходи для того, щоб вона передала доручення на ведення спадкових справ Червоному Хресту (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 63).

Бажання громадян отримати законні кошти, що перебували за кордоном, та вплив на них органів ДПУ щодо необхідності користуватися посередницькими послугами виключно товариствами Червоного Хреста, мало свої результати. Лише за перший квартал 1933 р. Українським ЧХ було відкрито 4 тис. розшукових справ. Проте вже з квітня 1933 р. виконком ЧХ в Москві ухвалив рішення про встановлення платні у розмірі 3-5 руб. за звернення щодо пошуку родичів. Зрозуміло, що це суттєво знизило кількість звернень до ЧХ із розшуку родичів за кордоном. З цього приводу ЕКУ ДПУ УСРР в особі його начальника С. Мазо та начальника 6-го відділення Кардаша (?) звернулося до ЕКУ ОДПУ з проханням розглянути питання про відміну обов'язкової платні за розшуковими справами, оскільки це суттєво знижувало надходження валюти з-за кордону (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 46-46 а). ЕКУ ОДПУ не погодилося з пропозицією територіального підрозділу, виконком ЧХ плату не відмінив, про що й повідомив своє відділення в Харкові.

Ймовірно, саме введення платні, а також великі суми утримання державою валютних коштів, які адресувалися законним спадкоємцям, певною мірою спричинили згортання роботи УЧХ за претензійними справами за кордоном. У всякому випадку, ні

в архівних документах, ні на сторінках періодичних видань ЧХ поки що не виявлено інформації щодо продовження роботи товариства в цьому напрямку.

Висновки. Отже, починаючи з другої половини 1920-х років Українським Червоним Хрестом була розгорнута на теренах України широка робота зі встановлення втрачених зв'язків радянських громадян з родичами за кордоном. УЧХ надавав посередницькі послуги в отриманні спадщини від померлих за кордоном родичів, пенсій і страховок від закордонних державних та приватних установ і підприємств тощо. Вся ця робота перебувала під контролем Російського Червоного Хреста, а за кордоном УЧХ допомагали його іноземні представництва. При цьому державна політика регулювання надходження іноземної валюти до радянських громадян з-за кордону була спрямована, передусім, на надходження валютних коштів до державної скарбниці. Спадкоємці мали отримувати лише певний, незначний відсоток, від виплат, які їм належали за законом. До тих громадян, які відмовлялися від послуг Червоного Хреста, застосовувалися різні методи впливу з боку органів ДПУ УСРР. Таким чином, діяльність Українського Червоного Хреста за претензійними справами громадян стала ще одним джерелом накопичення валюти державою.

Бібліографічний список

- Алдошин, В.В., Семенов, В. М., Севостьянов, Г.Н., ред., 2002. Советско-американские отношения. Годы непризнания. 1927-1933, Том 3 [Soviet-American Relations. Years of Non-Recognition. 1927-1933, Volume 3]. М.: Международ. фонд «Демократия», Гувер. ин-т войны, революции и мира, Стэнфорд. ун-т. Доступно: <<https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/107387-pismo-upolnomochennogo-rossiyskogo-obschestva-krasnogo-kresta-v-ame-locale-nil>> [Дата звернення 20 лютого 2024].
- Грибан, О. Г., 2015. *Діяльність Українського товариства Червоного Хреста (20-30-ті роки ХХ ст.)*. Кандтдат наук. Автореферат дисертації. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
- Журба, М. А., 2002. *Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20–30 рр. ХХ ст.)*. К: Наук. Світ.
- Журба, М. А., 2003. Участь українського представництва в діяльності Міжнародного Червоного Хреста в 20-30-ті роки ХХ ст. *Київська старовина*, 4, с.30-36.
- Звіт про діяльність Червоного Хреста УСРР за 1928-29 рік, 1931. Харків: Держмедвидав УСРР.
- І.Ю., 1929а. Виявити осіб, що потребують захисту своїх інтересів в інших державах. *Червоний Хрест*, 19, с.1.
- І.Ю., 1929 б. Офірував 500 карб. *Червоний Хрест*, 23-24, с. 9.
- Кульчицький, С. В., 2013. *Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2*. К.: Темпора.
- Лінніченко, П., 1928. Допоможіть корисній справі. *Вісник Червоного Хреста*, 6-7, с. 32.
- Ліонський банк 14 років не давав гроші, і лише на вимогу Червоного Хреста віддав, 1929. *Червоний хрест*, 15-16, Обкл. зв.
- Лубінець, Д., б.д. МФЧХ став адвокатом Російського Червоного Хреста? Як федерація толерує та закриває очі на злочини. *Омбудсман Лубінець. Дмитро. Телеграм*. Доступно: <https://t.me/dmytro_lubinetzs/5544> [Дата звернення 03 травня 2024].
- М.С., 1929. Оформлення протенсій до інших держав, *Червоний Хрест*, 23-24, с. 17.

- Про вкладні операції Держбанку та про правила прийому грошових переводів за кордон, 1922. Постанова РНК УСРР від 5 травня. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*, ст. 340.
- Рожков, М.В., 2013. Міжнародна діяльність Товариства Червоного Хреста УСРР в 20-30-ті рр. ХХ століття. *Наукові праці історичного факультету ЗНУ*, 36, с.130-133.
- Свистович, С., 2007. Система радянських громадських об'єднань Української РСР в 20-30-ті роки ХХ століття. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 16, с.16-26.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Ф.1/3/163, арк.67.
- ЦДАВО України, Ф.1/3/336, арк.7.
- 30 000 одержав!, 1929. *Червоний хрест*, 7-8, с.23.
- Галузевий архів МВС України (ГА МВС), Ф.15/1/6, арк. 16, 17, 18, 20, 23, 25, 46, 46 а, 63.

References

- 30 000 oderzhav! [30,000 won!], 1929. *Chervonyi khrest*, 7-8, s.23. (in Ukrainian)
- Aldoshyn, V.V., Semenov, V. M., Sevostianov, H.N., red., 2002. *Sovetsko-amerykanskyye otnosheniya. Nody nepryznaniya. 1927-1933, Tom 3. M.: Mezhdunarod. fond «Demokratyia», Huver. un-t voyny, revoliutsyy u myra, Stenford. un-t. Available at: <<https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/107387-pismo-upolnomochennogo-rossiyskogo-obschestva-krasnogo-kresta-v-ame-locale-nil>> [Accessed 20.02.2024]* (in Russian).
- Haluzevyi arkhiv MVS Ukrainy (HA MVS) [Sectoral Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (GA MIA)], F.15/1/6, ark. 16, 17, 18, 20, 23, 25, 46, 46 a, 63 (in Ukrainian).
- Hryban, O. H., 2015. *Diialnist Ukrainskoho tovarystva Chervonoho Khresta (20-30-ti roky KhKh st.) [Activities of the Ukrainian Red Cross Society (1920s-1930s)]. Kandtdat nauk. Avtoreferat dysertatsii. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova* (in Ukrainian).
- I.Iu., 1929 b. Ofiruvav 500 karb [Offered 500 roubles]. *Chervonyi Khrest*, 23-24, s. 9 (in Ukrainian).
- I.Iu., 1929a. Vyiavyty osib, shcho potrebut zakhytu svoikh interesiv v inshykh derzhavakh [Identify individuals who need to protect their interests in other states]. *Chervonyi Khrest*, 19, s.1 (in Ukrainian).
- Kulchytskyi, S. V., 2013. *Chervonyi vyklyk. Istoriia komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli. Knyha 2 [Red Call. The History of Communism in Ukraine from Its Birth to Its Demise. Book 2]. K.: Tempora* (in Ukrainian).
- Linnichenko, P., 1928. *Dopomozhit korysnii spravi [Help a good cause]. Visnyk Chervonoho Khresta*, 6-7, s. 32 (in Ukrainian).
- Lionskyi bank 14 rokiv ne davav hroshi, i lyshe na vymohu Chervonoho Khresta viddav, 1929 [The Bank of Lyon did not give money for 14 years, and only gave it at the request of the Red Cross, 1929]. *Chervonyi khrest*, 15-16, Obkl. zv (in Ukrainian).
- Lubinet, D., b.d. MFCChKh stav advokatom Rosiiskoho Chervonoho Khresta? Yak federatsiia toleruie ta zakryvaie ochi na zlochyny [The IFRC has become the lawyer of the Russian Red Cross? How the federation tolerates and turns a blind eye to crimes].

- Ombudsman Lubinets. Dmytro. Telehram. Available at: <https://t.me/dmytro_lubinetzs/5544> [Accessed 03.05.2024] (in Ukrainian).
- M.S., 1929. Oformlennia protensii do inshykh derzhav [Filing of claims against other states], *Chervonyi Khrest*, 23-24, s. 17 (in Ukrainian).
- Pro vkladni operatsii Derzhbanku ta pro pravyla pryomu hroshovykh perevodiv za kordon, 1922. Postanova RNK USRR vid 5 travnia [On deposit operations of the State Bank and on the rules for accepting money transfers abroad, 1922. Resolution of the RNK of the Ukrainian SSR of May 5]. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, st. 340 (in Ukrainian).
- Rozhkov, M.V., 2013. Mizhnarodna diialnist Tovarystva Chervonoho Khresta USRR v 20-30-ti rr. XX stolittia [International activities of the Red Cross Society of the Ukrainian SSR in the 1920s and 1930s]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu ZNU*, 36, s.130-133 (in Ukrainian).
- Svystovych, S., 2007. Systema radianskykh hromadskykh obiednan Ukrainskoi RSR v 20-30-ti roky KhKh stolittia [The system of Soviet public associations of the Ukrainian SSR in the 1920s and 1930s]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 16, s.16-26 (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy [CSAVO of Ukraine], F.1/3/336, ark.7. (in Ukrainian)
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (CSAVO of Ukraine)], F.1/3/163, ark.67. (in Ukrainian)
- Zhurba, M. A., 2002. Etnonatsionalni ta mizhnarodni aspekty diialnosti hromadskykh obiednan ukrainskoho sela (20–30 rr. XX st.) [Ethno-national and international aspects of the activities of public associations of the Ukrainian village (20-30s of the 20th century)]. K: Nauk. Svit (in Ukrainian).
- Zhurba, M. A., 2003. Uchast ukrainskoho predstavnytstva v diialnosti Mizhnarodnoho Chervonoho Khresta v 20-30-ti roky XX st. [Participation of the Ukrainian representation in the activities of the International Red Cross in the 1920s and 1930s]. *Kyivska starovyna*, 4, s.30-36 (in Ukrainian).
- Zvit pro diialnist Chervonoho Khresta USRR za 1928-29 rik, 1931 [Report on the activities of the Red Cross of the Ukrainian SSR for 1928-29, 1931]. Kharkiv: Derzhmedvydav USRR (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 07.05.2024 р.

S. Liaskovska

UKRAINIAN RED CROSS IN CLAIM CASES AS A SOURCE OF CURRENCY EXTRACTION FROM THE POPULATION (LATE 1920S - EARLY 1930S)

Abstract: *The purpose of this research is to highlight the activities of the Ukrainian Red Cross in claim cases, its interaction with international organizations and the authorities of the GPU of the Ukrainian SSR, as well as the utilization by the Soviet political regime of this humanitarian aspect of its work as one of the sources of foreign currency accumulation. The research methodology is based on the principles of objectivity, systematicity, dialectics, and historicism. The study relies on historical methods: problem-chronological, institutional, and historical anthropology (comprehension of motives, aspirations, views, socio-cultural behavior stereotypes of people who applied to the Ukrainian Red Cross for assistance, their reaction to influences from punitive authorities).*

Scientific novelty: *Based on previously unpublished archival materials, the methods of activity of the Ukrainian Red Cross in searching for heirs abroad and heirs in the territories of the Ukrainian SSR have been analyzed. Attention is focused on the interaction of the Ukrainian Red Cross with the GPU authorities of the Ukrainian SSR in work on claim cases, as well as on the place of the Ukrainian Red Cross in the economic strategy of the Bolshevik regime regarding the extraction of foreign currency from the population within the framework of its international activities.*

Conclusions: *From the second half of the 1920s, the Ukrainian Red Cross conducted extensive work to establish lost connections of Soviet citizens with relatives abroad. The Ukrainian Red Cross provided intermediary services in obtaining inheritance from deceased relatives abroad, pensions, and insurance payments from foreign state and private institutions and enterprises, and so on. All this work was under the control of the Russian Red Cross, and abroad, its foreign representations assisted it. At the same time, the state policy of regulating the receipt of foreign currency by Soviet citizens from abroad was aimed primarily at bringing currency funds into the state treasury. Heirs were supposed to receive only a certain, insignificant percentage of payments due to them by law. Various methods of influence by the GPU authorities of the Ukrainian SSR were applied to citizens who refused the services of the Red Cross. Thus, the activity of the Ukrainian Red Cross in claim cases of citizens became another source of currency accumulation by the state.*

Keywords: *Ukrainian Red Cross, claim cases, currency, GPU of the Ukrainian SSR, American Red Cross, American Bureau of Veterans, Torgsin.*